



***Lex orandi, lex est credendi*  
sau unitatea dintre dogmă,  
spiritualitate și cultul Bisericii**

În cadrul sintezei neopatrstice și al mișcării liturgice realizate la începutul secolului al XX-lea, în teologia ortodoxă, părintele Alexander Schmemmann este considerat unul dintre cei mai avizați teologi ortodocși ruși și unul dintre cei mai reprezentativi artizani ai sintezei dintre dogmatică și cultul ortodox<sup>1</sup>. În efortul teologiei ortodoxe de a depăși tiparele și șabloanele gândirii scolastice ce a dus la scindarea unității triptichelui teologic dogmatică – spiritualitate – liturgică, școala teologică rusă din diaspora europeană (S. Bulgakov, N. Afanasiev, A. Schmemmann, Vl. Lossky, L. Uspensky, C. Andronikov) și americană (G. Florovsky, A. Schmemmann și J. Meyendorff) a creat un adevărat reviriment ortodox prin cărțile, lucrările și prezența teologilor în spațiul lumii moderne și în fața secularismului contemporan<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Pentru o cunoaștere mai aprofundată a vieții, activității și operei pr. A. Schmemmann se poate consulta numărul omagial – consacrat teologului rus – al revistei „St. Vladimir's Theological Quarterly“, nr. 1/1984, pp. 3-26.

<sup>2</sup> John Meyendorff, „A Life Worth Living“, în rev. „St. Vladimir's Theological Quarterly“, nr. 1/1984, pp. 5-7.

Acest eveniment teologic și spiritual al teologiei ruse din diaspora a fost receptat uneori în mod pozitiv și considerat providențial și normativ<sup>1</sup>, dar a fost și combătut dur și în mod intransigent de multe ori, chiar de propriii lui reprezentanți<sup>2</sup> sau, mai mult chiar, de școlile teologice ruse și de episcopii ruși din spațiul sovietic<sup>3</sup>.

În pofida acestor dezacorduri de suprafață și a atitudinilor conflictuale și opoziționale dintre Biserica rusă din spațiul comunist și Biserica rusă din diaspora, create și concertate de puterea atee comunistă, școala teologică rusă din diaspora a menținut legătura cu Biserica rusă din spațiul comunist, în unele ca-

<sup>1</sup> A se vedea lucrările: Olivier Clément, *Orient-Occident, Deux Passagers: Vladimir Lossky et Paul Evdokimov*, Labor et Fides, Geneva, 1985; Nichols Aidn, *Theology in the Russian Diaspora 1893-1966*, Cambridge University Press, 1989; Donald A. Lowrie, *St. Sergius in Paris: The Orthodox Theological Institute*, Londra, 1954; Alexis Kmiazeff, *L'Institut Saint-Serge*, Beauchesne, Paris, 1989.

<sup>2</sup> Față de orientarea teologică a Institutului Sf. Serghie din Paris au existat multe rezerve și din partea unor teologi ruși ca pr. G. Florovsky, care părăsește această școală din cauza liberalismului teologic; și din partea teologului Vl. Lossky, care condamnă erezia sofianică a lui S. Bulgakov, cât și din partea Sinodului rus ultracoservator de la Karlovitz, care numește această școală „cuib de eretici“. Pentru o mai bună documentare a se vedea studiul introductiv al diac. Ioan I. Ică jr. la lucrarea *Vederea lui Dumnezeu* a teologului Vl. Lossky, Ed. Deisis, Sibiu, 1995, pp. V-IX și N. Aidn, *Theology in the Russian Diaspora 1893-1966*, Cambridge University Press, 1989.

<sup>3</sup> În ultima perioadă unul dintre episcopii ruși a adunat împreună cu elevii unui seminar din Rusia cărțile teologilor ruși din diaspora și le-a ars, considerându-le eretice și eterodoxe. Dincolo de acest gest condamnat și inacceptabil, operele teologilor ruși domină spațiul teologiei ortodoxe contemporane. Aceste opere au răspuns problemelor conflictului generat dintre Ortodoxie și modernitate; au păstrat un dialog cu teologia occidentală modernă și nu în ultimul rând au răspuns necesităților și aspirațiilor credincioșilor ortodocși din Apusul Europei.

zuri i-a recunoscut autoritatea canonică și a continuat într-o anumită formă tradiția teologică a Academiiilor teologice rusești din Moscova și Kiev<sup>1</sup>.

Părintele A. Schmemmann s-a născut în localitatea Revel, Estonia, în anul 1921, într-o familie de ruși cu antecesorii de origine germană. Încă din tinerețe a emigrat împreună cu familia sa la Paris, unde a absolvit studiile de teologie la Institutul Teologic Sf. Serghie și Facultatea de Litere la Sorbona.

În anul 1943 s-a căsătorit cu Juliana Ossorguine. În anul 1946 a fost hirotonit preot în localitatea Marmost, avându-l enoriaș pe cunoscutul filosof N. Berdiaev. După absolvirea studiilor teologice, părintele A. Schmemmann va preda Istoria Bisericii Universale la Facultatea de Teologie Sf. Serghie din Paris. În anul 1952 obține titlul de doctor în teologie. În anul 1951 părăsește Parisul și se stabilește la New York, unde va colabora în mod rodnic cu părintele G. Florovsky. În anul 1962 devine rector al Institutului St. Vladimir din Crestwood, desfășurând o bogată activitate didactică și liturgic-pastorală. În paralel a militat pentru organizarea Bisericii Ortodoxe din America și mai ales pentru antrenarea și captivarea tinerilor ortodocși în viața liturgică și pastorală a Bisericii<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Teoria sofianică a lui Serghie Bulgakov a fost prezentată critic de Vl. Lossky într-un dosar teologic Sinodului Bisericii Ortodoxe din Rusia (ortodoxă). A se vedea rev. „La lumière du Thabor“, 34/2, 1992, pp. 70-80.

<sup>2</sup> O prezentare mult mai amplă a vieții și activității pr. A. Schmemmann s-a făcut în numărul 1/1984 al revistei „St. Vladimir's Theological Quarterly“: J. Meyendorff, *A Life Worth Living*, pp. 3-10; pr. A. Schmemmann, *A Chronological Bibliography*, strânsă de Paul Garrett, pp. 11-26; Mitrop. Leonty, 27-32, *The Seven Gifts*; Mitrop. Theodosius, *Amen*, pp.

A scris cărți, studii, articole cu caracter liturgic, pastoral, istoric și misionar. A fost poate unul dintre cei mai prolifici teologi liturgiști ai secolului nostru.

### I. Sursele operei și gândirii teologice ale părintelui A. Schmemmann

În perioada de formare teologică, A. Schmemmann i-a avut ca mentori pe istoricul și filosoful A.N. Kardiosehnev, pe reputatul patrolog G. Florovsky, alături de celebrul filosof N. Berdiaev și de liturgistul N. Afanasiev.

În opera sa teologică a urmat în mod fidel orientarea teologică a Institutului Sf. Serghie din Paris, caracterizată îndeosebi printr-o sinteză sau îmbinare ciudată între teologia patristică și filosofia europeană modernă. Format și consacrat ca teolog al exilului, părintele Schmemmann s-a confruntat în mod direct cu cultura europeană modernă, caracterizată prin ascensiunea pozitivismului și apariția existențialismului, dar și cu teologia apuseană marcată de tensiuni și conflicte între tradiționalism și modernism<sup>1</sup>. În Ca-

33-36; Mitrop. Philip, *I have fought the Godfight*, pp. 37-40; Veslim Kesch, *Freedom and Joy*, pp. 41-42.

<sup>1</sup> După secole îndelungate de obscuritate scolastică în care teologia Bisericii Catolice a fost prizoniera schemelor și clișeele raționaliste ale augustianismului și tomismului, la începutul secolului al XX-lea apare curentul neopatristic reprezentat de mari cardinali catolici, Jean Daniélou, Henry de Lubac, H.V. von Balthazar, K. Reihner, alături de mișcarea de renaștere liturgică. Louis Bouyer, *La vie de la Liturgie*, 1956; Henry de Lubac, *Corpus Mysticum*, Paris, 1949; *Catolicisme, Les aspects sociaux du dogme*, Paris, 1947; Jean Daniélou, *Theologie du Judeo-christianisme*, Paris, 1958; *Bible et Liturgie*, Paris, 1951; I.H. Dalmais, *Les liturgies d'Orient*, Paris, 1959; *Initiation à la liturgie*, 1958.

tolicism apare conflictul dintre scolastica neotomistă dominantă și începutul mișcării neoliturgice și patristice, iar în Protestantism se desfășoară confruntarea dintre culturalismul liberal și teologia dialectică<sup>1</sup>. Pe acest fundal teologic apare mișcarea ecumenică ce încerca să rezolve cu metode inedite criza descreștinării avansate a societăților occidentale, marcate de luptele și scandalurile dezbinărilor confesionale<sup>2</sup>.

În acest context cultural și teologic apare filosofia religioasă și teologia ortodoxă rusă modernă, promovată îndeosebi de Institutul Sf. Serghie din Paris, caracterizată printr-o dezvoltare speculativ-creatoare a dogmaticii în sens filosofic, cu puternice accente de hegelianism, neokantianism și existențialism, dar și printr-un relativism teologic exprimat în libertatea speculației dogmatice și în metoda ecumenică<sup>3</sup>. Teologia rusă modernă avea ca scop „unirea Bisericilor creștine“ pe baza unui minimum dogmatic redus la Simbolul de credință – singura condiție pentru intercomuniunea euharistică.

Poziția pe care o ocupă părintele A. Schmemmann în rândul teologilor ruși din diaspora nu este cea tradiționalist-patristică, reprezentată de Vl. Lossky, G. Florovsky, L. Uspensky, ci cea liberal-progresistă, ilustrată de teologii de la Institutul Sf. Serghie și de filosofii din diaspora europeană ca S. Bulgakov, N. Afanasiev, P. Evdokimov și O. Clement. Poziția teologică liberal-progresistă a părintelui A. Schme-

<sup>1</sup> I.I. Ică jr., studiul introductiv la *Vederea lui Dumnezeu*, Vl. Lossky, Ed. Deisis, Sibiu, 1995, p. XV.

<sup>2</sup> Nikos Matzoukas, *Oikoumeniky kinysy. Istoria-Theologia*, Ed. Pomara, Tesalonic, 1986, pp. 231-234.

<sup>3</sup> I.I. Ică jr., *op. cit.*, p. XX.

mann reiese în mod clar din stilul și metoda de expunere a ideilor sub formă de eseu teologic, ca meditații și reflecții personale asupra unor probleme teologice, dogmatice, liturgice și spirituale cu care se confruntă Biserica astăzi. Lipsită de un sistem teologic bine articulat și de o argumentare biblică și patristică, solidă și coerentă, teologia părintelui A. Schmemmann prezintă mari dificultăți în efortul de analizare și sintetizare a elementelor sale.

### I. Școala istoric-liturgică rusă

În cadrul tradiției teologice slave-ruse, părintele A. Schmemmann este continuatorul școlii liturgice rusești reprezentate de celebrii teologi ruși N.F. Krasnoselțev, A.A. Dmitrievski, I.D. Mansvetov, N.N. Skabalanovich, A.I. Karabinov, A.P. Golubstov și episcopul Porfiri Uspensky<sup>1</sup>.

Această școală avea ca scop cercetarea și analiza cultului creștin și evoluția sa în Biserică, pentru o înțelegere autentică și justă, dar mai ales pentru o apreciere conștientă a relației dintre Biserică și cult de către credincioșii ortodocși. Misiunea acestei pleiade de teologi și liturghiști ruși a fost aceea de a depăși „criza liturgică”, pe care a început să o traverseze tocmai Biserica Ortodoxă – care este o biserică liturgică prin excelență – în timpul captivității apusene a teologiei și spiritualității ortodoxe<sup>2</sup>.

<sup>1</sup> Pr. A. Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1986, p. 11.

<sup>2</sup> În teologia ortodoxă contemporană se resimte o puternică criză liturgică nu atât din punct de vedere al ritualului și al practicării slujbelor religioase, cât mai ales datorită lipsei unei hermeneutici și exe-

Școala liturgică rusă avea două coordonate teologice: 1) în primul rând urmărea o explicare istorică a cultului, bazată pe originea, fundamentarea patristică și biblică și evoluția sau dezvoltarea în diferite forme sau trepte istorice a tuturor actelor și formelor liturgice din cadrul Liturghiei, al Sfintelor Taine, cele șapte Laude, ierurgii și rugăciuni; 2) în al doilea rând, școala rusă încerca să prezinte o hermeneutică adecvată, o explicare plauzibilă a cultului creștin pe baza relației dintre Dumnezeu și om și în special nu numai ca o formă anamnetic-istorică, ci pe baza unui realism liturgic, pe baza unei participări directe și concrete a credinciosului la viața Bisericii și implicat la viața și lucrarea Sfintei Treimi<sup>1</sup>.

geze liturgice care să promoveze o gândire simbolică autentică, patristică, corespunzătoare rigorilor spiritului modern. În Tradiția patristică creștină interpretarea cultului și a Liturghiei a fost făcută printr-o serie de comentarii liturgice: Sf. Dionisie Areopagitul, *Ierarhia cerească și ierarhia bisericăscă*, P.G. 3, 120-552, Sf. Maxim Mărturisitorul, *Mystagogia*, P.G. 91/657-718; Sf. Gherman al Constantinopolului, *Istoria Bisericii și a misticii contemplative*, P.G. 98/338-454; Sf. Simeon al Tesalonicului, *Biserica*, P.G. 155/697-749; Nicolae Cabasila, *Explicarea Dumnezeieștii Liturghii*, P.G. 150/368-492.

<sup>1</sup> În perioada modernă teologii ortodocși au făcut eforturi grandioase pentru recuperarea gândirii simbolice liturgice, dar și pentru o înțelegere reală și autentică a Liturghiei, debarasată de interpretările pseudo-simbolismului raționalist analogic. În acest context menționăm lucrările pr. A. Schmemmann, *The Eucharist: Sacrament of the Kingdom*, Crestwood Press, 1988 (ed. rom. trad. Boris Rădulescu, Xenia Mămăligă, Ed. Anastasia, București, 1994) și *Introduction to Liturgical Theology*, Faith Press, Londra, 1966; pr. D. Stăniloae, *Spiritualitate și comuniune în Liturgia ortodoxă*, Craiova, 1986; pr. P. Vintilescu, *Liturghierul explicat*, București, 1972; Paul Evdokimov, *La prière de l'Église d'Orient*, Desclée de Brouwer, 1985 (ed. rom. *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*, trad. Carmen Bolocan, Polirom, 1996); Vasilios Gondikakis, *Eisodicon, Hymn of Entry Liturgy and Life in The Orthodox*, Crestwood, New York, 1984 (ed. rom. *Intrarea în Împărăție, inițiere în taina liturgică a unității Ortodoxiei*, trad. pr. prof. Ioan Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1996); Constantin Andronikoff, *Le sens de la liturgie*.

În perioada captivității apusene a teologiei ortodoxe, „criza liturgică“ a apărut în Biserică datorită influențelor scolastice care au generat două concepții false cu privire la cult. Prima concepție, numită raționalistă, a scindat dogmatica de liturgică, reducând cultul la o parte practică a teologiei, constituită dintr-un ansamblu de rituri și ceremonii cu o dublă funcție: obiect de adorație în sine însuși și pentru satisfacerea nevoilor practice ale credincioșilor<sup>1</sup>. Cea de-a doua concepție, numită pietistă, se caracteriza printr-un entuziasm și o pseudoevlavie față de ceremoniile și ritualurile Bisericii<sup>2</sup>.

Meritul incontestabil al acestei școli istoric-liturgice constă în reconsiderarea poziției liturgicii în cadrul disciplinelor teologice prin unitatea dintre dogmatică și cult. În acest sens este depășită viziunea reducționistă teologică potrivit căreia teologia liturgică era redusă la tipicul bisericesc, adică la săvârșirea cultului în conformitate cu regulile, indicațiile tipiconale și canonice<sup>3</sup> sau considerația că liturgica a aparținut categoriei disciplinelor suplimentare sau practice<sup>4</sup>.

Pornind de la aceste considerații, părintele A. Schmemmann subliniază că rolul școlii istorice rusești a fost pe de o parte de a reabilita poziția liturgicii în cadrul teologiei pauline printr-o unitate indestructibilă în tria-

*La relation entre Dieu et l'homme*, Paris, 1988. O analiză pertinentă a gândirii teologice liturgice slave ruse a făcut-o teologul german Ch. Karl Felmy în lucrarea *Die Deutung der göttlichen Liturgie in der russischen Theologie*, Berlin-New York, 1984.

<sup>1</sup> A. Schmemmann, *Introduction to Liturgical Theology*, St. Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York, 1986, pp. 14-15.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

<sup>3</sup> *Ibidem*, p. 10.

<sup>4</sup> *Ibidem*.

da teologică dogmatică – spiritualitate – cult, iar pe de altă parte de a arăta unitatea care există între ecleziologie și cultul Bisericii. De aceea aduce critici vehemente teologilor dogmatişti ruși S. Bulgakov și Silvestru de Kanev, care nu au receptat mesajul școlii liturgice rusești de a depăși sciziunea dintre studiul teologiei și experiența liturgică într-o viziune integratoare a triadei teologice dogmatică – spiritualitate – liturgică<sup>1</sup>.

Însă contribuția cea mai semnificativă a școlii istoric-liturgice rusești se leagă de interdependența sau de corelarea dintre ecleziologie și cultul liturgic. Cu alte cuvinte, prin cult omul participă la unirea cu Dumnezeu și la realizarea Bisericii. Dincolo de formulele și actele liturgice, cultul exprimă legătura dintre Dumnezeu și om, unirea omului cu Dumnezeu prin coborârea lui Dumnezeu spre om și urcușul omului spre Dumnezeu. În acest sens, cultul Bisericii exprimă comuniunea cu Dumnezeu, cu oamenii și cu cosmosul în și prin Biserică<sup>2</sup>.

Esența cultului, spune părintele A. Schmemmann, constă în adevărata descoperire a cultului ca viață a Bisericii, act public care actualizează etern natura Bisericii ca Trup al lui Hristos<sup>3</sup>. Acest act nu se referă numai la o funcție a Bisericii sau nu exprimă numai unul din aspectele sale, ci cuprinde, exprimă, inspiră și definește Biserica întregă, natura și toată viața sa<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> *Ibidem*, p. 18.

<sup>2</sup> I. Foundoulis, *Apantyseis eis leitourgikos aporias*, A. Ek. Apostoly Diakonia, 1988, pp. 119-122.

<sup>3</sup> A. Schmemmann, *op. cit.*, p. 14.

<sup>4</sup> *Ibidem*, p. 114.

## 2. George Florovsky

O altă sursă importantă a gândirii teologice a părintelui A. Schmemmann o constituie opera teologică a remarcabilului gânditor rus G. Florovsky. În opera părintelui A. Schmemmann descoperim două influențe semnificative ale teologiei nepatristice a părintelui G. Florovsky: teoria dublei pseudomorfoze a teologiei și spiritualității ortodoxe, generată de influențele scolasticii și ale teologiei protestante, și teoria ecleziologiei euharistice, fondată pe relația dintre Biserică, Euharistie și eshatologie.

1. Teoria dublei pseudomorfoze a teologiei ortodoxe a fost susținută prima dată de părintele G. Florovsky la primul congres de teologie, la Facultatea din Atena, în anul 1936. Această teorie a fost acceptată ulterior de aproape toți discipolii părintelui G. Florovsky: I. Romanidis, I. Zizioulas, P. Nellas, A. Schmemmann și chiar de alți teologi contemporani<sup>1</sup>.

Părintele G. Florovsky susține că, în perioada postbizantină, teologia și spiritualitatea ortodoxă au suferit o dublă pseudomorfoză, marcată de influențele teologice apusene catolice și protestante. Această perioadă, numită de părintele G. Florovsky „captivitatea apuseană a teologiei ortodoxe”, cuprinsă între secolele al XVI-lea–al XX-lea, s-a caracterizat prin promovarea teologiei scolastice în școlile de teologie

<sup>1</sup> Teoria dublei pseudomorfoze a teologiei ortodoxe a fost prezentată prima dată de pr. G. Florovsky, *Proces Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athenes, 29 nov–6 dec. 1936*, Atena, 1939, pp. 238-242. Această teză a fost dezvoltată de discipolii săi în domenii diferite ale teologiei. Pr. A. Schmemmann a dezvoltat această teorie teologică în art. „Theology and Eucharist”, în „St. Vladimir's Theological Quarterly”, nr. 4/1963, pp. 20-23.

ortodoxă, izolarea teologiei de sursele patristice ortodoxe și printr-o discrepanță evidentă între teologia oficială și spiritualitatea ortodoxă<sup>1</sup>. În Bisericile ortodoxe slave, române și eline, facultățile de teologie au fost create după modelul occidental catolic, manualele și catehismele ortodoxe au fost realizate după cărțile teologice apusene, încât chiar și mărturisirile de credință sau cărțile simbolice, considerate documentele teologice oficiale ale Bisericii, au fost rezultatul tributului influențelor teologiei apusene<sup>2</sup>.

În pofida faptului că această teorie susținută de părintele G. Florovsky a fost acceptată de majoritatea teologilor contemporani<sup>3</sup>, există însă și poziții critice față de această teorie sau care o resping ca nefondată și întru totul nejustificată. De pildă, teologi contemporani ca I. Karmiris, Karl Felmy și Ioan Ică consideră că teologia scolastică nu a modificat în mod substanțial teologia și viața spirituală ortodoxă<sup>4</sup>. În această perioadă Biserica a depus toate eforturile posibile pentru a păstra autenticitatea și integralitatea teologiei și spiritualității ortodoxe în conformitate cu duhul

<sup>1</sup> G. Florovsky, *Proces Verbaux du Premier Congrès de Théologie Orthodoxe à Athenes, 29 nov–6 dec. 1936*, Atena, 1939, pp. 238-242.

<sup>2</sup> G. Florovsky, *Les Voies de la Théologie russe*, trad. J.G. Roberts, Ed. Desclée de Brouwer, Paris, 1991, pp. 51-84.

<sup>3</sup> O dezvoltare similară cu cea a pr. G. Florovsky, referitoare la teoria dublei pseudomorfoze, a făcut-o Iristos Yannaras în lucrarea *Orthodoxia Kai Desy. H. Theologia stin Ellada symera*, Atena, 1990.

<sup>4</sup> I. Karmiris, *Ta dogmatica kai simbolika mnyemeia tys Orthodoxou katolikis ekklesias*, vol. 2, Atena, 1952, pp. 489-773. I.I. Ică, „Discuții mai noi asupra unor probleme mai vechi în jurul Mărturisirilor de credință”, în vol. omagial *Logos*, consacrat I.P.S. Arhiep. Bartolomeu al Clujului la împlinirea vârstei de 80 de ani, Ed. Renașterea, Cluj, 2001, pp. 313-320. Ch. Felmy, *Dogmatica experienței ecleziale*, trad. I. Ică, Ed. Deisis, Sibiu, 1999, pp. 47-71.